

VOJNA, PRAVO IN MORALA V SODOBNIH MED- NARODNIH ODNOSIH

Povzetek. *Avtor v prispevku obravnava globalne procese in spremembe v svetu ter v tem kontekstu vprašanja vojne, prava in morale v mednarodnih odnosih. Enakomeren razvoj mednarodne skupnosti in napredek vseh držav je mogoč samo z dokončno zaustavitvijo niza krvavih vojn. Ta potreba pa je v nasprotju z dejstvom, da se države še danes sklicujejo na zgodovinsko pravico do uporabe sile, čeprav je slednje v očitnem nasprotju z UL OZN. Pravo samo po sebi ni pravica, vendar ni pravice brez prava. Mednarodno pravo mora ščititi manjše in šibkejša država in kompenzirati njihovo dejansko neenakopravnost v odnosu do velikih in močnejših držav. Vedenje velikih sil v najnovejši zgodovini ter njihov odnos do splošno sprejetih načel mednarodnega prava povzročata upravičene pomisleke. Velike sile postavljajo pod vprašanje mednarodno pravno ureditev, ki je bila mukoma grajena, in hkrati ne nudijo nobenih drugih jasnih norm in pravil, ki bi veljala za vse države. Še več, velike sile so se z nekaterimi svojimi akcijami zatekle k slepi uporabi sile, kar je povzročilo tudi trpljenje med civilnim prebivalstvom. Slednje povzročata resne dvome in moralne dileme.*
Ključni pojmi: *uporaba sile, vojna, mednarodno pravo, mir, globalizacija, mednarodna skupnost, nacionalna suvereniteta, človekove pravice, ZDA, OZN.*

Ob prehodu v novo tisočletje je na mednarodnem prizorišču čutili vznemirjenost in negotovost. Prehod v novo dobo je nedvomno prelomnega značaja - vendar poleg novih možnosti za napredek človeštva, prinaša tudi predpogoje za nove konflikte in celo katastrofe neslutnih razsežnosti.

Vojne na ozemlju bivše Jugoslavije, operacija Nata na Kosovu, kriza na Vzhodnem Timorju ter vojna v Čečeniji so pri mnogih strokovnjakih, ki se profesionalno ukvarjajo z vprašanji mednarodne politike, okrepili spoznanje, da so bila v navedenih primerih resno omajana temeljna načela mednarodnega prava. Hkrati pa še niso nastala nova merila, ki bi veljala za vse države - jasne norme, ki bi vsem skupaj in vsakemu posebej zagotavljale spoštovanje njihovih pravic in svobodo, kar je predpogoj za mir in varnost v svetu.

Konflikt med kapitalističnim in komunističnim modelom za ureditev družbenega življenja se je končal s porazom slednjega in absolutno zmago prve-

* Trajko Trajkovski, veleposlanik v pokoju.

ga, kar je porodilo idejo o "koncu zgodovine". Obstajajo tudi mnenja, da glavni spopadi šele prihajajo - da nas čaka še "spopad civilizacij" (domnevno med islamom in krščanskim svetom). Hkrati smo priče vzpona ideologije neoliberalizma (ali "turbokapitalizma"), zagovorniki katere so prepričani, da razpolagajo z odgovori in rešitvami za vse probleme in protislovja sodobnega sveta. Ko so se pojavili dvomi v "nevidno roko trga" in njeno vsemogočnost, pa so socialdemokrati in socialisti Zahodne Evrope - kljub precejšnjim medsebojnim razlikam - nastopili s konceptom t.i. "tretje poti".

Čeprav je možnost za razpravo o različnih ideoloških pristopih vabljava, se nam v tem kontekstu zdijo bolj pomembni konkretni podatki in zgodovinsko potrjene izkušnje.

Spremembe družbenih sistemov, ideologije in filozofskih pogledov so največkrat spremljale krize in socialni protresi - v veliki večini primerov je do sprememb prihajalo v pogojih oboroženih spopadov. V tem smislu je osrednje vprašanje, kako zagotoviti spremembe, ki bi potekale na miren način in bi omogočale enakomeren razvoj in napredek mednarodne skupnosti v celoti in vseh njenih članic posebej. Z drugimi besedami, pozornost je treba usmeriti na vprašanja zagotovitve miru. Sodobno človeštvo mora prekiniti doslej neprekinjen niz konfliktov in krvavih spopadov, ki ga je podedovalo od prejšnjih generacij, sicer bo ogrozilo lastni razvoj. Statistika samo za preteklo desetletje je naravnost porazna - v svetu je v tem času izbruhnilo več kot 60 oboroženih konfliktov !

Ključno vprašanje je, kako zagotoviti mir v pogojih mednarodne politike, ki je stalno temeljila in tudi danes temelji na konceptu moči ("pravica močnejšega", "zakon džungle"...).

Države so se sklicevale in se še danes sklicujejo na zgodovinsko pravico do uporabe sile - ob tem pa so uporabljale in uporabljajo različne pravne, politične in ali humanitarne argumente.

Slednje je v očitnem nasprotju z Ustanovno listino OZN, s katero je bilo formalno ukinjeno načelo *ius ad bellum* in kjer je bila prepovedana tako uporaba sile kot grožnja z uporabo sile v mednarodnih odnosih.

Mednarodno prizorišče je področje divjega tekmovanja za obvladovanje naravnih bogastev (*commodities*): virov energije, surovin, vode, zemljišča, oceanov in Antarktike. V časih kolonializma so v vlogi osvajalcev nastopale države - danes se v tej vlogi pojavljajo vplivna transnacionalna podjetja, multinacionalke, ki so praviloma umeščena v trikotnik ZDA - Japonska - Evropa. Polovica od skupnega števila teh industrijsko-finančnih skupin ima sedež v ZDA. Revolucija na področju mikroelektronike, proizvodnje, skladiščenja in prenosa informacij je omogočila nesluteno koncentracijo kapitala in moči navedenih skupin. Prihaja do gospodarske globalizacije, ki nedvomno prinaša napredek, a kljub temu ne kaže zatiskati oči pred rušilnimi aspekti tega procesa.

Prvič, v procesu globalizacije vse postaja blago, vključno s kulturo - globalizacija osvaja javno in socialno področje. Nosilci globalizacije brezobzirno uničujejo človekovo okolje - njihova skrb za ekologijo pa so zgolj slovesne obljube.

Med posledice globalizacije, ki sodijo v okvir teorije o "socialnem darvinizmu", spadajo tudi brezposelnost (v Evropi je zdaj okrog 30 milijonov brezposelnih),

delo otrok (v svetu je danes okrog 300 milijonov eksploatiranih otrok) in lakota (proizvodnja živil v svetu danes znaša 110% potreb, a kljub temu vsako leto od lakote umre 30 milijonov ljudi) itd.

Pojavljajo se tudi nove nevarnosti. Neizogibna posledica svetovnih integracijskih procesov je erozija strukture nacionalnih držav in tudi vseh ostalih kolektivnih struktur nacij in držav. V tem procesu trpijo škodo pomembne nacionalne in socialne tradicije. Zaenkrat mednarodni skupnosti ni uspelo ponuditi nobene organizirane protiteži negativnim aspektom globalizacije.

Ponekod na planetu so nastale kaotične države, ki so neobvladljive zaradi prevlade organiziranega kriminala, mafijskih mrež, korupcije in posledičnih večkratnih državnih prevratov ter nelegitimne oblasti. Navedenim problemom je treba dodati problematiko ozonske luknje in učinka "tople grede", širjenje puščav, širjenje jedrskega orožja in druge globalne grožnje. Intenziviranje dejavnosti fanatikov in demagogov - populistov, ki si prizadevajo za zmago lastnih ideoloških, nacionalnih ali verskih prepričanj za vsako ceno, sodi v isti krog nevarnosti. To so izzivi celotnemu človeštvu, ker niso rešljivi na ravni posamezne države ali naroda.

Obstajajo mnogi problemi, ki bremenijo svet, vendar mednarodna javnost pred njimi v glavnem zatiska oči in molči. Vse manj se govori o problemih odnosov Sever - Jug, ki niso nič manj aktualni kot so bili nekoč - nasprotno, razlike med razvitim in nerazvitim delom sveta se poglobljajo iz leta v leto.

U Thant, nekdanji generalni sekretar OZN¹, je v času, ko je bila hladna vojna na vrhuncu, izjavljal, da problemi razvoja revnih in nerazvitih držav ogrožajo mir v svetu bolj kot ideološki spopad med Vzhodom in Zahodom. Papež Janez Pavel II prav tako spada med kritike "egoizma bogatih narodov", ki prepuščajo revne dežele njihovi usodi. Med tem se trend upadanja izvoza iz t.i. držav v razvoju nadaljuje, hkrati pa je prišlo tudi do novega pojava, ki zavira razvoj nerazvitih držav - kapital je od tod začel odtekat v visoko razvite države.

Ilustracijo, kako bogate države gledajo na revne, najdemo v skupnem poročilu iz 90. let, ki so ga pripravili strateški inštituti ZDA, Velike Britanije, Francije in Nemčije z naslovom "Varnost Zahoda". Poročilo vsebuje projekcijo prihodnjega razvoja in predlog ukrepov za utrditev varnosti Zahoda. Nerazvite države so v poročilu označene kot "fluidne in barbarske dežele", brez zgodovine in identitete, ki so za Zahod predvsem vir raznovrstnih groženj. Zaradi tega naj bi zahodne države oz. "skupina glavnih nacij" oblikovale nekakšen direktorij, ki bi spremljal razvoj drugorazrednih narodov. Jedro navedene skupine bi bile zgoraj omenjene države avtorjev poročila in Japonska, po potrebi pa tudi Italija za območje Mediterana ter Avstralija za Tihomorsko regijo. Skupina naj bi spremljala potencialna krizna žarišča in bi pravočasno pripravljala načrte za obvladovanje kriznih situacij.

Sodobni svet se sooča z naslednjimi ključnimi problemi, ki terjajo rešitve s pomočjo dialoga in pogajanj, ne pa z uporabo sile in vojno:

1. protislovje med pravico do samoodločbe narodov in veljavnega načela o ozemeljski celovitosti držav;

¹ U Thant je bil Generalni sekretar OZN od novembra 1961 do novembra 1971.

2. protislovje med kapitalizmom (ki ne priznava enakosti) in demokracijo (ki naj bi zagotavljala enakost);
3. protislovje med Ustanovno listino OZN, kjer je navedeno načelo nedotakljivosti in suverenosti držav ter Splošno deklaracijo o človekovih pravicah, namen katere je zaščita in zagotavljanje človekovih pravic, ki so pogosto ogrožene znotraj represivnih držav.

Človeštvo lahko najde prave odgovore na navedena vprašanja, vendar samo v miru, zato mora delovati preventivno, ob udeležbi institutov civilne družbe in angažiranju nevladnih organizacij. Treba je preprečevati kršenje človekovih pravic, varovati pravice nacionalnih manjšin, razreševati obstoječe etnične in verske konflikte in meddržavne spore ter preprečevati krvave spopade, ki nastajajo na osnovi le-teh. V tem smislu je treba tolmačiti stališče, ki je bilo sprejeto na vrhunskem srečanju OVSE v Carigradu v novembru 1999, na podlagi katerega naj bi se tudi notranji konflikti poslej obravnavali kot legitimna skrb mednarodne skupnosti.

Kljub temu mnoga vprašanja ostajajo odprta. Na kakšen način in s kakšnimi sredstvi utrditi in ohraniti mir je vprašanje, s katerim se človeštvo sooča od svojega nastanka. Obstajajo številne teorije o tem, kako zagotoviti mir - od koncepcije vladavine prava na mednarodnem področju, zavračanja uporabe sile, internacionalistične proste trgovine ter različnih idej o ustanovitvi svetovne federacije pa do napol pozabljenega proletarskega internacionalizma. Nobeden izmed navedenih konceptov ni dal pričakovanih rezultatov, o čemer priča zgodovina. Pozivi pacifistov bodo ostali utopija, če bodo vzroki vojn ostali nerazkriti.

Dosedanja spoznanja nam govorijo, da do vojn prihaja zaradi tega, ker imajo države enake želje - želijo doseči pozicijo moči v odnosih z drugimi. Razlike v političnih sistemih držav so v tem smislu drugorazrednega pomena. V mednarodnih odnosih prevladujejo "zakoni narave", kar pomeni, da se države nenehno borijo za lastni obstoj in za ugodnejšo pozicijo v primerjavi z morebitnimi nasprotniki. Povodi za oborožene spopade med državami so znani, ne pa tudi globji vzroki, zaradi katerih je prišlo do spopadov (demografski, gospodarski, etnični in verski dejavniki, psihosocialno stanje prebivalcev), le-ti so samo delno razsvetljeni. Kdor bo razjasnil patologijo vojn, bo lahko predlagal ustrezno zdravilo. S tem vprašanjem se stalno ukvarjajo intelektualni potenciali človeštva - pravniki, sociologi, filozofi in ekonomisti, vendar le-ti doslej še niso dali dovolj celovitega in enoumnega odgovora.

Ali je trajni mir sploh mogoč, je vprašanje, ki je zaenkrat prav tako brez odgovora. Krajša ali daljša obdobja miru, ki jih poznamo iz zgodovine, so vedno prekinjali novi izbruhi oboroženega nasilja, ne glede na pripravljenost človeštva, da omeji agresivnost in nasilje. V razvoju človeštva se vojna in mir kar naprej izmenjujeta, toda človek je veliko več časa preživel v vojni kot pa v miru. Lahko sklepamo, da je vojna za človekov socium skozi zgodovino bila in ostaja dominantna oblika življenja. Leposlovje in druge umetnosti so prepričljiva ilustracija za navedeno tezo. Navdih poetov in pisateljev pri opisovanju velikih zgodovinskih bitk in glorifikaciji vojaških junakov v zgodovini književnosti nima primerjave. Literatura ne

---

² Jacques Prevert, francoski pesnik (1900-1982), sodi med pisatelje, ki so se zavzemali za t.i. angažirano književnost.

pozna "borcev za mir", ki bi bili deležni podobnega navdušenja pisateljev. Francoski pesnik Jacques Prevert², ki je skeptično gledal na možnosti za vzpostavitev dolgotrajnega miru, je nekoč zapisal, da je mir - "vojna, ki poteka nekje drugje".

Tema trajnega miru je vedno privlačila tudi filozofe. Nemški filozof Immanuel Kant, ki se je neutrudno zavzemal za trajni mir, je leta 1795 napisal traktat "O večnem miru", kjer je izpostavil, da je čas, da narodi (po vzoru na notranjo pravno ureditev) sklenejo medsebojni sporazum za zagotovitev miru in da na ta način izstopijo iz divjega, naravnega stanja v mednarodnih odnosih. Kant je sanjal o "totalni politični združitvi človeštva"³.

Zanimive ideje na temo "večnega miru" najdemo tudi pri zahodnoevropskih socialistih. Slednji so trdili, da bo svet dosegel mir šele, ko bo presežena delitev na nacionalne države in bo mednarodno sodelovanje preraslo v svetovno federativno organizacijo, kjer bodo razmerja sil postala pravna razmerja⁴.

Kakšna je vloga mednarodnega prava v življenju mednarodne skupnosti? Naloga prava je, da ščiti manjše in šibkejšje države v njihovih odnosih z velikimi in močnimi državami. Pravo samo za sebe ni pravica, vendar ni pravice brez prava - ne glede na vse pomanjkljivosti te discipline. Pravo je po definiciji konservativno. Pišejo ga zmagovalci, zato da bi legitimizirali svojo premoč in utrdili status quo. Če se poglobimo v zemljevid Evrope, bomo hitro ugotovili, da so vse njene današnje meje nekoč zarisali zmagovalci.

Skozi stoletja so nastajale mednarodnopravne norme in običaji, ki bi teoretično - če bi se dosledno uporabljale in spoštovale - mednarodni skupnosti zagotovile skladen razvoj. Znanje, ki ga je človeštvo pridobilo na tem področju skozi zgodovino, je bilo sublimirano najprej v Ustanovni listini OZN, nato pa se je iz leta v leto dograjevalo, ažuriralo in obnavljalo v drugih mednarodnih dokumentih OZN, OVSE in drugih organizacij.

Temelj vseh mednarodnopravnih norm je načelo suverene enakosti držav. Bolj precizno - odnosi med državami morajo temeljiti na spoštovanju neodvisnosti, ozemelske celovitosti in nevmešavanju v notranje zadeve drugih držav.

V zadnjem desetletju smo bili priče zgodovinskim spremembam odnosa velikih sil do osnovnih postulatov mednarodnega prava. V ospredje so prišle splošne civilizacijske vrednote: človekove pravice, zaščita nacionalnih manjšin, demokratična ureditev in tržno gospodarstvo. Navedene vrednote svet čedalje bolj obravnava kot splošno sprejete "skupne interese". Navedene norme so postale zakoniti del mednarodnih odnosov in države so izgubile možnost, da kršitve le-teh prikrivajo s konceptom lastne suverenosti. Slednje je porodilo spore o tem, kdo bo svetovni varuh "skupnih interesov" ter kdo bo razpolagal z mandatom za kaznovanje kršilcev človekovih pravic ali režimov, ki izvajajo genocid.

Za svetovno ureditev, ki je doslej temeljila na načelih klasičnega mednarodnega prava, bi lahko rekli, da se nahaja v nekakšni tranziciji. Prva posledica tega "prehodnega obdobja" je potiskanje OZN na stranski tir v mednarodnih odnosih, čeprav naj bi ta organizacija - kljub vsem njenim objektivnim pomanjkljivostim - imela vodilno vlogo pri zagotovitvi stabilnosti in miru v svetu.

³ Citata po Will Durant, glej literaturo.

⁴ Osnove tega koncepta je zastavil Jean Jaures (1859-1914), francoski politik, eden voditeljev socialističnega gibanja v Franciji, ustanovitelj časopisa "L. Humanite" (1904).

Dejstvo, da velesile uporabljajo splošno sprejete mednarodnopravne norme samo če in kadar je to v njihovem interesu, sicer pa jih odkrito kršijo, je na ta način dobilo še eno potrditev. Nove civilizacijske vrednote so za velesile predmet njihove "selektivne" zaščite samo takrat, ko jim to odgovarja. Ne glede na načelo suverene enakosti držav, si velesile s svojim vedenjem prizadevajo za status "bolj enakih", kar v resnici tudi so. Slednje je na različne načine prišlo do izraza, ko je bil izoliran Irak, ob operaciji Nata na Kosovu in nazadnje ob dogodkih v Čečeniji.

ZDA so danes nedvomno dominantna sila v svetu. Po imploziji komunistično-socialističnega bloka so ZDA ostale edina velesila na vrhu piramide svetovne vojaške, gospodarske in finančne moči. ZDA so postale predmet mnogih analiz tudi zato, ker so prevzele vodilno vlogo pri vzpostavitvi t.i. "nove svetovne ureditve". Dejavnost najmočnejše države na svetu v vlogi samozvanega svetovnega policaja pri nekaterih poraja dvome v dobre namere ZDA, čeprav so mnogi prepričani, da je svet v ZDA dobil prvega "benevolentnega hegemon" v zgodovini.

Doslej še ni bilo države s takšno močjo - ameriška vojaška tehnologija omogoča ZDA, da s svojimi izstrelki dosežejo poljubno točko na planetu, a da ob tem njihovo ozemlje ostane praktično nedotakljivo. Slednje ZDA nameravajo izpopolniti in okrepiti tudi s pomočjo novega nacionalnega programa za protiraketno obrambo.

Ravnanje ZDA bi lahko obravnavali kot "uslugo človeštvu" samo v primeru, če bi bile njihove intervencije v svetovni politiki posledica istovetenja lastnih interesov z interesi mednarodne skupnosti, ne pa posledica težnje ZDA po svetovni prevladi.

ZDA imajo kot globalna sila svoje nedvomne interese na vseh meridianih, kar se je potrdilo tudi v času kosovske krize. ZDA so bile glavna gonilna sila intervencije Nata v ZRJ in so praznovale zmago v prvi takšni vojni v svetovni zgodovini. Odprto vprašanje je, ali je ta zmaga resnično prispevala k stabilizaciji razmer na Balkanu. Sodeč po najnovejših poročilih iz regije, se napetosti stopnjujejo, medetnična nestrpnost se pogloblja - spremenila se je samo etnična pripadnost ljudi, ki trpijo (včerajšnje žrtve so današnji zločinci in obratno), vse države tega območja so utpele in še naprej trpijo veliko gmotno škodo, dokončna pacifikacija in evropeizacija Balkana pa ostaja oddaljen cilj.

Vojaška intervencija v ZRJ je odprla tudi določene moralne dileme. Uradni cilj operacije je bil zaustaviti genocid nad Albanci na Kosovu, kar je dejansko bilo nujno potrebno. Obenem pa je ta neoporečen cilj nezdržljiv s civilnimi žrtvami in trpljenjem na obeh straneh - srbski in albanski, ki jih je prineslo bombardiranje. V kakšen okvir sodi destrukcija gospodarstva cele države, ki bo potrebovala desetletja za svojo prenovo? Ženevska konvencija o zaščiti vojnih žrtev določa, da morajo strani udeleženke v oboroženem konfliktu strogo ločiti med civilnimi prebivalci in vojaki ter med civilnimi objekti in vojaškimi cilji.

Tako kot v konfliktu z Irakom, je tudi v tem primeru bila uporabljena formula "bomb today, kill tomorrow", uradno pa je operacija bila označena za "humanitarno vojno", kar je absolutni contradictio in adiecto. Američani so prepričani, da

so edini, ki lahko zagotovijo stabilnost v svetu in tudi verjamejo, da so za to poklicani. Predsednik Clinton je najavil, da je prioriteta naloga ZDA za XXI. stoletje krepitev vojaške premoči. Ameriške oborožene sile morajo biti v takšnem stanju, da lahko odgovorijo na poljubni izziv, predvsem, ko so ogroženi "ameriški interesi in vrednote". Takšna formulacija ZDA postavlja v položaj edinega svetovnega sodnika, ki presoja kdaj, zakaj in kje bo uporabljena oborožena sila.

ZDA že dalj časa kritično gledajo na multilateralizem in krepitev mednarodnih organizacij, hkrati pa vztrajno poskušajo instrumentalizirati OZN za lastne zunanje-politične cilje. Če bo ameriška vojska prevzela vlogo mednarodnih organizacij, bo to slabo tako za svet kot za ZDA.

Svet se razvija kaotično in brez vnaprej določenega in predvidljivega cilja. Združevanje informacijskih in medijskih korporacij v novi gospodarski dobi, ki temelji na sodobnih komunikacijskih povezavah in internetu prinaša neslutene gospodarske, socialne in družbene spremembe. Negativnim vidikom teh sprememb se lahko izognemo samo s preventivnim ukrepanjem.

Organizaciji združenih narodov je treba vrniti vlogo, ki je bila predvidena v njeni Ustanovni listini. Varnostni svet OZN je edina instances, ki lahko sprejema odločitve o uporabi sile v primerih, ko gre za ogrožanje mednarodne varnosti in miru. Te pravice si ne sme lastiti nobena država ali regionalna organizacija.

Oblikovanje zunanje politike vsake posamezne države postaja vse bolj občutljivo. V tem kontekstu velja poudariti, da gospodarska globalizacija ne pomeni konca t.i. dobe nacij. Rast medsebojne odvisnosti držav ne diskvalificira potrebe po njihovi suverenosti. Naraščajoča internacionalizacija terja jasno izraženo nacionalno politično voljo. Z drugimi besedami, vsak narod mora graditi lastno zgodovino in se izogibati slepemu prepuščanju mednarodnim okoliščinam.

Danes je jasno, da je svetovna konkurenca gonilna sila razvoja in da države v izolaciji usodno zaostajajo. Jasno je, da se je treba odpirati svetu, vendar to ne pomeni, da se je treba v njem izgubiti - prav nasprotno, treba je hkrati afirmirati svoje kulturne posebnosti, krepiti kulturno in nacionalno identiteto in prepoznavnost. Samo vitalna država lahko da svoj izvorni prispevek integracijam katerim pristopa. Integracija znotraj Evropske Unije naj bi državam članicam omogočala uresničevanje tistih nacionalnih interesov in ciljev, ki jih v sodobnih mednarodnih okoliščinah ni mogoče doseči samostojno. V ta krog nacionalnih interesov sodijo v prvi vrsti vprašanja varnosti in ekspanzije lastnega gospodarstva, kot dela evropskega oz. svetovnega gospodarstva.

Kriterij za oblikovanje zunanje politike manjših držav, kamor spada tudi Slovenija, bi lahko bil: zmanjševati področja "odrekanja" ali "prenašanja" in širiti področja, kjer bi lahko uveljavljali svoje zahteve.

Posebne pomena za Slovenijo in njen narod je tudi spoznanje, da je samoopredelitev dolgotrajni projekt za samostojno existenco - referendum o osamosvojitvi je zgolj začetna faza tega projekta, ki še zdaleč ni končan.

LITERATURA

- Aaron, Raymond (1984): *Paix et guerre entre les nations*, Calmann-Levy, Paris
Bouthoul, Gaston (1967): *Avoir la paix*, Bernard Grasset, Paris

Debray, Regis (1984): *La puissance et les rêves*, Gallimard, Paris

Durant, Will (1926): *The Story of Philosophy - The Lives and Opinions of the Greater Philosophers*, New York

Fontaine, Andre (1966): *Histoire de la Guerre Froide*, Fayard, Paris

Histoires des relations internationales publiée sur la direction Pierre Renouvin, Hachette 1958, Paris

The United States of America - a History by Henry B. Parkes, Alfred A. Knopf Inc. 1968, New York